

arshungarica

42. ÉVFOLYAM 2016 | 4

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Tanulmányok

Pócs Dániel		
Handó György könyvtára		309
Juhos Rózsa		
A garamszentbenedeki Úrkoporsó		339
<i>A használat rekonstrukciójának lehetőségei</i>		
Lővei Pál		
„Mint egy halott a kriptá mélyiról”		353
<i>A halál és Clairvaux-i Bernát Selmezbányán a 16. század elején</i>		
Endrődi Gábor		
MS mester: Kies tájban muzsikáló szerelmespár		369
Székely Miklós		
Árpád helyett Attila		377
<i>A marosvásárhelyi egykori Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett szoborcsoportja</i>		
Margittai Zsuzsa		
Mahunka Imre császári és királyi udvari bútorgyáros és a Mahunka-cég története		395
Malustyik Mariann		
A kőszegi Küttel-villa építéstörténete		411

Szemle

Tímár Árpád		
Remekművek és kismesterek		425
<i>Gellér Katalin: A magyar szimbolizmus. Stílusok – korszakok Budapest, Corvina, 2016. 166 p.</i>		

„Mint egy halott a kriptá mélyiról”¹

*A halál és Clairvaux-i Bernát Selmezbányán a 16. század elején*²

A pozsonyi Szent Márton prépostsági templomban Georg Schönberg pozsonyi prépost (†1486) haláláról két vörösmárványból faragott, feliratos tábla is beszámol. Az egyik gótikus minuszkulás betűtípusú, hagyományos sírfelirat (2. kép), amely a főpap halálának dátumán kívül csak a városhoz kötődő címeit sorolja fel, miszerint ő volt a társaskáptalan első olyan prépostja, aki jogosult volt a főpapi jelvények viselésére, valamint ő volt a pozsonyi egyetem alkancellárja: a(nno) d(omini) mccccxxxvi in d(ie) s(ancti) Hyeronimi ob(it) r(everendus) in xto [=Christo] p(ater) georg(ius) de schonberg prim(us) poson(iensium) eccl(esi)arum inf(ulatus) praep(ositus) et universitatis istropolit(ane) uic(e) cancell(ari)us. A másik táblán (3. kép) is szerepel az elhalálozás dátuma, a prépost címeinek az előbbinél bővebb felsorolásával, valamint egy hosszú sírverssel. Ez utóbbi kitér arra, hogy az egykor közsímet prépostot, akit hercegek tiszteltek,

most a sírban beszennyezve a férgek szagatják, hogy eleségként szolgáljon nekik: „Ecce ego fueram praesul clarissimus olim, Et magni condam quem coluere duces, Squalidus hic laceror nunc vermium esca sepulchro”.³ A vörösmárvány táblákhoz tartozó, de a megrendelő elhunytát tizenhat évvel megelőzően készült – 1470-es év számmal keltezett –, Nikolaus Gerhaerts von Leyden hatásáról tanúskodó sírszobor⁴ (1. kép) a magyarországi emléktárgyban magában áll, és európai párhuzamok híján valójában típusát tekintve is különleges. A szobor és a két tábla a 19. század folyamán a templom nyugati tornya alatti helyiségből, a mai sekrestyéből dél felé nyíló Szent József-kápolnából indult az épületen belüli, sokállomásos „vándorútra”. Eredeti összeállításuk nem ismert. A problémát ráadásul bonyolítja, hogy a minden bizonnyal a prépost halálát követően röviddel készült, kisebbik darab egy egyszerű, csupán a felirat tükrét öve-

1 William SHAKESPEARE: Rómeó és Júlia, 3. felvonás, 5. szín (Mészöly Dezső fordítása). In: SHAKESPEARE Összes művei, II. Tragédiák, színművek. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1964. 130.

2 A Magyar Nemzeti Levéltár és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont *A Jagellók Magyarországa. Új kutatások és eredmények* címmel 2014. november 13–14-én rendezett konferenciáján elhangzott előadás jegyzetével ellátott változata.

3 Könyvki József: *A pozsonyi székesegyházban létező síroknak és sírköveknek jegyzéke*, 1878 (kézirat). Műemlékek Országos Bizottsága Irattára (Forster Központ, Budapest; a továbbiakban: MOB Iratok), 78/1879. sz. (szövegét közli: *Az örökség hagyományozása. Könyvki József műemlékfelmérései 1869–1890. Összeállította: VÁLINÉ POGÁNY Jolán*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2000. 204), xxi. és xxii. tétel; Carolus RIMELY: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posonien-sis*. Posonii, typis Caroli Angermayer, 1880. 181–182; ÁBEL Jenő: *Egyetemünk a középkorban*. Budapest, a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala, 1881. 35. 68. (36. jegyzet). Ennek a szövegrésznek a fordítása, előbb szlovákra, majd ebből magyarra Gyepes Aranka által: „ti is eltávoztok, sőt eltűnik ez a nemzet is, mint a szökő vizek, íme, egykor magam is hatalmas fejedelmek által tisztelt, nagy főpap voltam, most férgek táplálékává lettem” (Jozef HALKO–Štefan KOMORNÝ: *Dóm. A pozsonyi Szent Márton-székesegyház*. [Gencsapáti], Szülőföld Kulturális, Sport és Örökségvédelmi Egyesület, 2016. 153).

4 HENSZLMANN Imre: *Magyarország csúcs-íves stílű műemlékei*, II. Győr, Sopron, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1880. 130. 143. 156–157. 145. ábra; ÉBER László: Schomberg György síremléke. *Magyarország Műemlékei*, III. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1913. 105–116. 99–100. kép; VERNEI-KRONBERGER Emil: *Magyar középkori síremlékek*. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai, 60.) Budapest, a szerző kiadása, 1939. 9. 38–39. 50. 19. tábla; *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Ausstellungskatalog, Schallaburg 1982. Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1982. Kat. 271. (Pál LŐVEI–Richard PERGER) 325–327. LŐVEI Pál–VARGA Lúcia: Síremlékek. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. I. 700–701; II. 1708–1709. kép; Kaliopi CHAMONIKOLASOVÁ: *Recepcia diela Nicolausa Gerhaerta van Leyden na Slovensku v poslednej tretine 15. storočia*. In: *Gotika*. Ed. by Dušan BURAN. (Dejiny slovenského výtvarného umenia) Bratislava, Slovenská národná galéria v Bratislave, 2003. 374. 378. 322. kép; Viera Luxová: *Memento mori: formy náhrobnej skulptúry*. Uo. 333. 667. (Kat. 2.2.9.); 283. kép; Miriam HLAVAČKOVÁ: *Prepošt bratislavskej kapituly Juraj zo Schönbergu a Dóm sv. Martina*. In: *Galéria 2004–2005. Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave*. Bratislava, SNG, 2006. 227–234.

1. Georg Schönberg pozsonyi prépost (†1486) sírszobra, 1470
Pozsony, Szent Márton prépostsági templom (Fotó: Lővei Pál, 2015)

2. Georg Schönberg pozsonyi prépost (†1486) síremlékének egyik feliratos táblája. Pozsony, Szent Márton prépostsági templom (Fotó: Lővei Pál, 2015)

3. Georg Schönberg pozsonyi prépost (†1486) síremlékének másik feliratos táblája. Pozsony, Szent Márton prépostsági templom (Fotó: Lővei Pál, 2015)

4. III. Frigyes császár (†1493) síremléke, a szarkofág lábzatának részlete
Bécs, Stephanskirche (Fotó: Lővei Pál, 2013)

ző negyedhomorlattal tagolt, homokkő táblába lett befoglalva, akár eredetileg még a 15. század végén, mégis inkább már a 19. századi áthelyezések során. A hosszabik felirat betűtípusa viszont már erősen fraktúr jellegű, és sokkal inkább tűnik a 16. századból valónak, mint a másikkal egyidejűnek. Bárhogyan is alakult azonban a síremlék korai története és a darabok összeállítása, a főpapot teljes papi díszben, jelvényeivel ábrázoló, a fülkében magabiztosan álló alakon már a személyes arcvonások bizonyos mértékű követése is feltehető – a későbbi sírvers képiségétől nem is lehetne távolibb.

A késő középkori európai síremlékművészetben azonban a férgék rágta holttest vagy csontváz időnként már a természettudományos pontosságot közelítő ábrázolása egyáltalán nem volt ritka. A folyamat kezdetén a 14. század közepi nagy pestisjárványok sokkhatása állt, amely a tömeges halál új dimenzióival, az esetenként sokáig temetetlenül maradt holttestek és sorsuk látványával szembesítette a társadalmat. Az általános változások egyik, a síremlékművészetben megmutatkozó jele volt az addig élőként (*au viv*) vagy alvóként ábrázolt elhunytak mellett vagy helyett annak bemutatása, mi lesz a holttestek sorsa (*en transi*).⁵ A nagyobb szabású síremlékeken gyakran az elhunyt élő képmása mellett, illetve alatt megjelent az oszló holttest ábrázolása is. Jellegzetes példája az új „divatnak” a svájci La Sarraz templomában eltemetett Franz I. von La Sarraz (†1363) monumentális fali síremléke, a kígyókkal, férgekkel, békákkal teljesen belepített holttest szobrával.⁶ Guillaume de Harcigny orvos (†1393) sírszobra a templomosok laoni kápolnájában a mumifikálódott testet jeleníti meg, a csontokra száradt bőrrel.⁷ Guillaume Lefranchois pap és orvos tournai-i feketé kőből faragott arrasi síremléke, 1466-ból, az oszlás következő fokát mutatja.⁸ Csupán a mumifikálódott holttestet ábrázolja Nicolaus Roeder (†1510) hagyományos sírlapja Straßburgban.⁹ Példák említhetők Itáliából és Angliából is. Egy 1435–1440 táján készült, moralizáló angliai kódex miniatúráin az oldalakon címerdíszes szarkofágok tetején hermelines palástban fekvő király és királyné szemfedőből kibomló, félig már csontvázává bomlott testét az alul feltáru-

5. Festett epitáfium, 1500 körül
Nürnberg, Frauenkirche (Fotó: Lövei Pál, 2012)

sírban férgék és bogarak eszik.¹⁰ Az elhunyt élőként és csontvázként egyazon emléken lévő kettős ábrázolása a síremlékek és epitáfiumtáblák ikonográfiájába is bevonult. Pierre Dupont a laoni Szent Márton premontrei prépostságban 1447–1461 között töltötte be az apáti posztot; 1447 körül Tournai-ban kifaragtatott epitáfiumán a Madonnának térdepelve beajánlott papnak a kőlap alsó részén süvegben és pásztorbottal meztelesen fekvő alakját férgék rágják.¹¹

5 „A holttest képmása” („Bild des Leichnams”) fejezet: Kurt BAUCH: *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1976. 252–262.

6 BAUCH 1976 (lásd 5. jegyzetben). 255. Abb. 378, 379.

7 BAUCH 1976 (lásd 5. jegyzetben). 255. Abb. 380.

8 BAUCH 1976 (lásd 5. jegyzetben). 255, 260. Abb. 381.

9 BAUCH 1976 (lásd 5. jegyzetben). Abb. 386.

10 The British Library, Add. MS 37049; Jan CHLÍBEC: *Figural Sepulchral*

Sculpture of the Jagiellonian Period. In: Jan CHLÍBEC–Jiří ROHÁČEK: *Figure & Lettering. Sepulchral Sculpture of the Jagiellonian Period in Bohemia*. (Epigraphica & Sepulcralia – monographica, 3.) Praha, Artefactum, 2014. 20. 2–3. kép.

11 Michael GRANDMONTAGNE: *Niclaus Gerhaert und die burgundischen Niederlande. Überlegungen zu seiner künstlerischen Herkunft*. In: *Niclaus Gerhaert. Der Bildhauer des späten Mittelalters*. Ausstellungskatalog. Hg. von Stefan ROLLER. Frankfurt am Main, Liebighaus, 2011. 68. Abb. 47.

6. Johann Neunhauser prépost (†1516) sírlapja
München, Frauenkirche (Fotó: Lővei Pál, 2015)

A temetkezésről Szent Ágoston által a *De Civitate Dei* traktátusában kifejtett elképzelések hatására az egyházi reformmozgalmak időről időre elítélték a pompázatos síremlékeket, ez a moralizáló halottábrázolásoknak is egyik forrását jelentette.¹² A gondolat utóbb teljesen ellentétébe fordult azáltal, hogy a késő középkori, kora

12 CHLÍBEC 2014 (lásd 10. jegyzetben). 9.

13 Erwin PANOFSKY: *Tomb Sculpture. Four Lectures on Its Changing Aspects*

7. Wolfgang Lueger prépost (†1526) sírlapja
Bad Reichenhall, Sankt Zeno prépostsági templom
(Fotó: Lővei Pál, 2009)

újkori síremlékművészet *memento mori*-ábrázolásainak legmonumentálisabb alkotásain, például a francia uralkodók, így XII. Lajos (†1515) és Bretagne-i Anna (†1514) már reneszánsz stílusú, kápolna méretű síremlékművének (Saint-Denis) emeletén teljes uralkodói pompában ábrázolt királyi párt egy szinttel lejjebb életnagyságú, meztelen holttestekként jelenítették meg. Ezek az alakok azonban nem horrorisztikusak, bár a belsőségek kiemelése és a bebalzsamozás érdekében hosszan felvágott hasuk bevarrt sebét így is naturalisztikusan ábrázolták.¹³ Ausztriai Margit, Hollandia kormányzója, I. Miksa lánya 1526 után márványból és alabástromból készült síremlékén (Brou) baldachin alatti asztalszerű építmény fedőlapján az elhunyt élőként, alul pedig halottként jelenik meg.¹⁴ Késői, művészi megfogalmazását

from *Ancient Egypt to Bernini*. New York, H. N. Abrams, 1992. 79. figs. 342, 344–345.

14 PANOFSKY 1992 (lásd 13. jegyzetben). 78–79. figs. 324, 348–349.

8. Wolfgang Lueger prépost (†1526) sírlapja (részlet)
Bad Reichenhall, Sankt Zeno prépostsági templom
(Fotó: Lővei Pál, 2009)

tekintve kiemelkedő mű Valentine Balbiani (†1572) 1583 előtt Germain Pilon által készített párizsi síremléke, tetején az elhunyt szépasszony kuttyája társaságában fekvő olvasó alakjával, oldalt pedig a meztelen halott naturalista domborművével (a párizsi Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers Birague-kápolnájából; Párizs, Louvre).¹⁵

A nyugat-európai – németalföldi, francia – monumentális uralkodói síremlékek *memento mori*-ábrázolásainak Közép-Európa fennmaradt császári-királyi emlékein (Bécs, Krakkó) nincs nyoma. A gondolat azért megtalálható például III. Frigyes császár (†1493) bécsi síremlékén, ahol a szarkofág lábazatán a gonoszt képviselő szörnyállatok mellett koponyák, kígyók, békák ábrázolják a halált és a rothadást (4. kép), fölöttük azon-

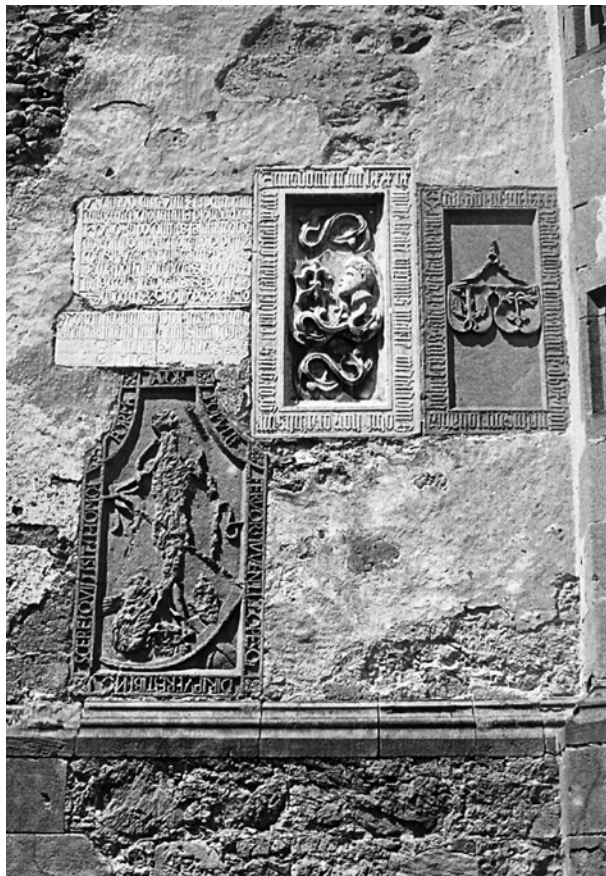
9. Hans Baumgartner (†1493) sírköve
Kufstein, plébániatemplom (Fotó: Lővei Pál, 1984)

ban az uralkodó által alapított egyházi intézményekre (és az ezek képviselte, az elhunyt liturgikus memoriáját ápoló imaközösségre) utaló domborművek az elmúlás fölötti győzelmet szimbolizálják.¹⁶

A pusztuló test, a csontváz ábrázolása polgári és papi síremléken és epitáfiumokon ismert a német, osztrák, cseh területekről is. Johannes Permetter, a teológia pro-

¹⁵ Michael LEVEY: *High Renaissance. (Style and Civilization)* Harmondsworth, Penguin, 1992. 129, 296. figs. 60a–b.

¹⁶ Marlene ZVAKAN: *Der Stephansdom. (Wiener Geschichtsbücher, 26/27)* Wien–Hamburg, Paul Zsolnay Verlag, 1981. 123–124.

10. Késő középkori sírköegyüttes a selmecbányai Vártemplom külső falában (Fotó: Lővei Pál, 1987)

fesszora (†1505) ingolstadti (Frauenkirche) síremlékén a felhők fölött előbukkanó Madonna figyelmétől kísérvé hallgatóit oktató tanár a lenti képsávban már férgekkel körülvelt csontváz.¹⁷ A Tucher patrícius családnak a nürnbergi Sebalduskirchében lévő, 1507-ben készített halotti táblájára félig lepelbe burkolózó, pusztuló holt-

testet festettek, egy hasonló tábla pedig a nürnbergi Frauenkirche egyik pilléréen (5. kép) az elhunyt térdeplő alakját ábrázolja az *Utolsó Ítélet* két arkangyalával, alul a nyitott sírban a férgék rágta holttesttel, a két kép között múlandóság-verssel.¹⁸ Johann Neunhauser prépost (†1516) vörösmárvány sírlapján a müncheni Frauenkirchében (6. kép) a felirat alatt a koporsóban fekvő csontváz jelenik meg, a temetési módra is utalóan ágyéka előtt keresztbe tett kezekkel, belőle előbukkanó és körülötte rajzó kígyókkal, békákkal, skorpiókkal – alatta a címer és a sisak között írásszalagon az ábrázolás magyarázataival: „meminisse velis o homo ex turpi hac effigie me(i) et tui” („gondolj, ó, ember, ennél a szörnyű képnél az én és a te testedre”).¹⁹ Ellentétben a kisebb méretű fenti ábrázolásokkal, Bad Reichenhall Sankt Zeno prépostsági templomában Wolfgang Lueger prépost (†1526) monumentális vörösmárvány sírlapján (7–8. kép) a halotti lepelbe burkolt, fejét párnán nyugtató csontváz – a hasüregben békával – életnagyságú.²⁰ Johannes de Lobcowitz, Hassenstein ura (Jan Hasištejnský z Lobkovic, †1517) 1516 körül készült síremlékén, Ulrich Creutz szignált művén a csehországi Kadaňban a címerekkel díszített oldalú szarkofág tetején az elhunyt pusztuló holtteste fekszik, a csontjaira száradt bőrrel, koponyája alatt a nyakára tekeredő kígyóval.²¹ Említhető példa a tiroli Kufsteinből – Hans Baumgartner (†1493) vörösmárvány sírköve a plébániatemplomban²² (9. kép) –, és a nyugat-magyarországi határ közvetlen közelében, a stájer Radkersburgban is fennmaradt csontvázat ábrázoló sírlap a 16. század elejéről.²³

A bomló holttest, illetve csontváz ábrázolására a középkori magyarországi kőfaragványokon csak a 16. század első feléből ismert egyedülínek mondható példa: a selmecbányai (Banská Štiavnica, Szlovákia) vártemplom falában elhelyezett sírköegyüttes (10. kép) legtalányosabb darabjáról van szó. A másodlagos befalazásában megkomponáltak tűnő „gyűjtemény” részei: Georgius Cerndel (Görig Körndel) selmeci kamaragróf (†1479),²⁴ Johannes Hohel selmecbányai esküdt polgár

17 CHLÍBEC 2014 (lásd 10. jegyzetben). 22. 4. kép.

18 Gerhard WEILANDT: *Die Sebalduskirche in Nürnberg. Bild und Gesellschaft im Zeitalter der Gotik und Renaissance*. Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2007. 246. Abb. 202.

19 Volker LIEBKE: *Die Haldner und das Kaisergrabmal in der Frauenkirche zu München*. (Ars Bavarica, 2.) München, Kunstbuchverlag Maria Weber, 1974. 124–125, 180. (Nr. 75.) Abb. 78; Peter Bernhard STEINER: *Grabmäler in Münchner Kirchen*. In: *Die letzte Reise. Sterben, Tod und Trauersitten in Oberbayern*. Ausstellungskatalog. Hg. von Sigrid METKEN. München, Hugendubel, 1984. 274. képpel.

20 Walter BRUGGER: *Bad Reichenhall, St. Zeno*. Regensburg, Schnell &

Steiner, 2008³. (Schnell, Kunstführer Nr. 157) 36, 38 (kép a 21. oldalon).

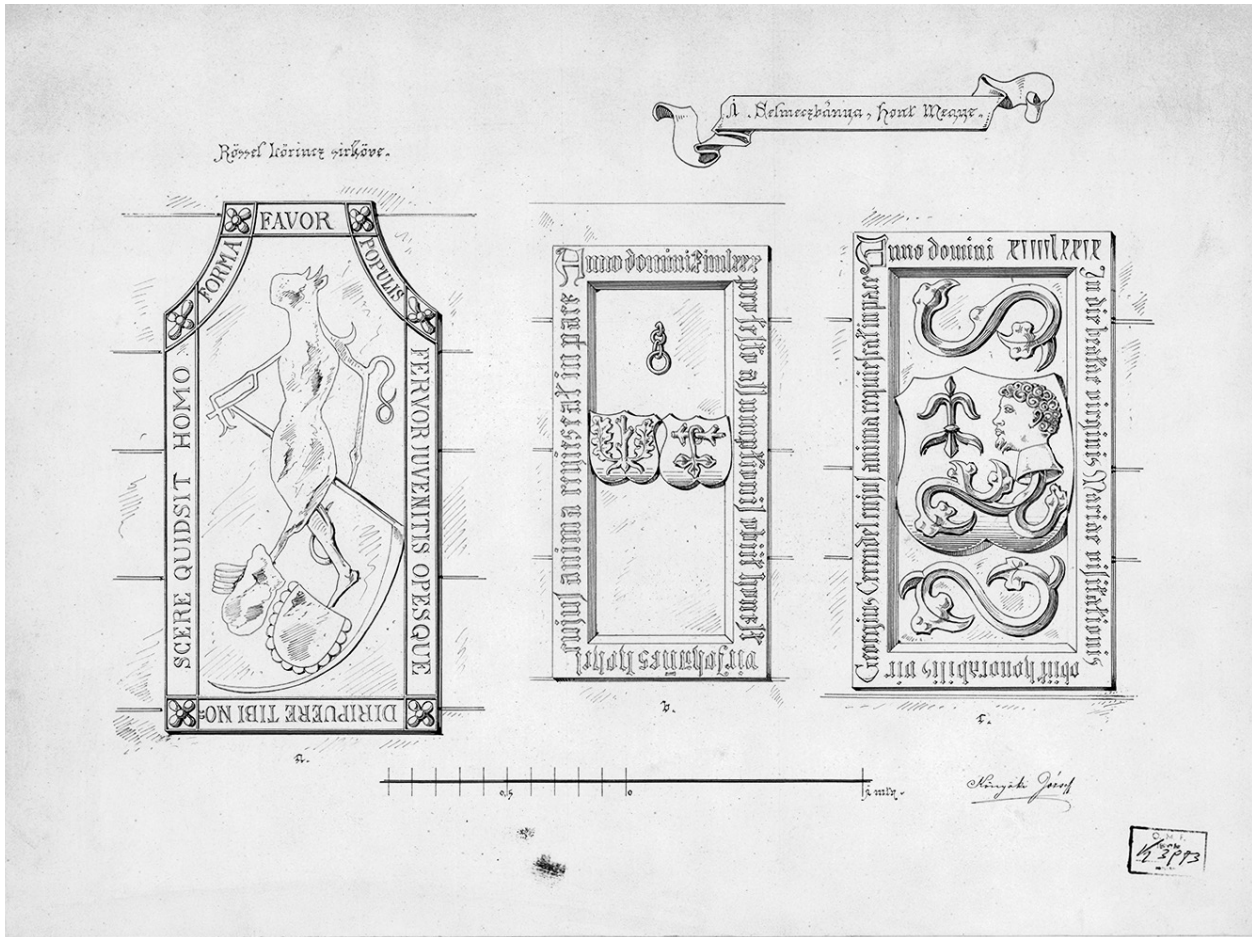
21 CHLÍBEC–ROHÁČEK 2014 (lásd 10. jegyzetben). 186–197. (13. sz.) 47. 49. kép.

22 *Kunstdenkmäler in Österreich – Bildhandbuch. Salzburg, Tirol, Vorarlberg*. Hg. von Reinhardt HOOTZ. München–Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1975². 359. Abb. 117.

23 BAUCH 1976 (lásd 5. jegyzetben). Abb. 387.

24 Matthias BEL: *Notitia Hungariae novae historico geographica... IV. Vienne Austriae, impensis Paulli Straubii*, 1742. 623, kép a 624. oldalon; KACHELMANN JÁNOS: *A bányavárosok története, különösen a' Hussiták és Reformatio idejéből / Geschichte der ungrischen Bergstädte und ihrer Umgebung*, III. Ein Beitrag zur Geschichte der Hussiten und der Reformation.

11. Könyöki József: A selmecbányai sírlapgyűjtemény három darabjának felmérési rajza, 1888
Budapest, Forster Központ, Tervtár. Itsz. K 3973

(†1480),²⁵ valamint Gergely, valószínűleg selmecbányai plébános (†1516)²⁶ sírlapjai (11. kép). A gótikus minuszku-lás feliratú sírlapok mellett a számunkra most fontos, vörös vulkáni kőből faragott, korai humanista kapitálissal köriratozott tábla (12. kép) formáját felső sarkainak

negyedkörű, nem egészen szimmetrikus bemetszései teszik egyedivé. A mezőjét kitöltő, domborművű figura felületét utólag lefaragták, a karcsú, épen maradt lábszára és jobb lábfeje alapján csontvázszerű alakot az általa tartott kasza a halál megszemélyesítésének

Selmecen, Nyomtatta Mihalik István / Schemnitz, Druck von Stephan Mihalik, 1867. 169; Lux Kálmán: A selmecbányai óvár. *Magyarország Műemlékei*, IV. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1915. 9; VERNEI-KRONBERGER 1939 (lásd 4. jegyzetben). 42. 24. a. tábla; VÁLINÉ 2000 (lásd 3. jegyzetben). 279–280. (157. sz.); LÖVEI Pál–WEISZ Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szörványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: *Péncz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 247–250.

25 KACHELMANN 1867 (lásd 24. jegyzetben). 169; LUX 1915 (lásd 24. jegyzetben). 9; VERNEI-KRONBERGER 1939 (lásd 4. jegyzetben). 42; VÁLINÉ 2000 (lásd 3. jegyzetben). 279–280. (157. sz.)

26 BEL 1742 (lásd 24. jegyzetben). 624; KACHELMANN 1867 (lásd 24. jegyzetben). 169; RUPP Jakob: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre...* 1. Pest, Eggenberger F. Akad. Könyvtáránál, 1870. 184; Ludovicus NÉMETHY: *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*. Strigonii, Typus Gustavi Buzárovits, 1894. 931; *Selmecz-Bélabánya szab. kir. bányaváros muzeumának katalógusa*. Szerk. RICHTER Ede. Selmeczbánya, Joerges, 1900. 7; LUX 1915 (lásd 24. jegyzetben). 9.

12. Kőtábla halálábrázolással, 16. század első negyede
Selmecbánya, Vártemplom (Fotó: Lővei Pál, 2007)

mutatja – végtagjaiból kígyók és férgek bújnak elő, lábai mellett talán békák csúfoskodnak.²⁷ Semmilyen konkrét személyre nem található rajta utalás, és nagyszabású, összetett síremlék részeként is nehezen fogadható el – leginkább valamiféle különleges haláltáncgyüttes falfelületben elhelyezett táblájaként képzelhető el. A vártemplomban azonban a faragvány megbízójának sírja is

helyet kapott, egy, a kőtárban kiállított sírlaptöredék (13. kép) ugyanis betűtípusát, keretének kialakítását, anyagát tekintve is a halálábrázolás pontos párhuzamaként jelenik meg. Német nyelvét tekintve Magyarországon még a középkor végén is ritkának mondható köriart-töredékből csak annyi tudható, hogy a sírkő alá temetett személy valamikor Szent György napja előtt hunyt el: VOR GEORGY IST GESTOR[BEN]. A belső mező ábrázolásának megmaradt töredékét – talán egy szekerce és a bal lábfej kivételével – nem sikerült értelmezni.

A késő középkori – főleg városi – temetők kerítésfalára vagy árkádsoros keretarchitektúrája falaira számos helyen monumentális haláltáncokat festettek vagy táblákon függesztettek. Az ikonográfiai előzmények a 14. század végéig vezethetők vissza (Normandia, Caudebec-en-Cruix, 1393).²⁸ A legkorábbi, 1424–1425-ben festett, típusteremtő párizsi haláltánc a Cimetière de Saints Innocents-ben már a kora újkorban elpusztult, de Guyot Marchant 1485-ben nyomtatott fametszet-sorozata alapvonásaiban megőrizte és egyben széles körben népszerűsítette a képeit.²⁹ Bázelen 1440 körül két haláltáncot is festettek, a groß-baseli domonkos kolostor temetőjének falán 1805-ig látható és a Klein-Basel klingelthali kolostora temetőjében 1860-ban elpusztult együttest; az 1430, 1440 körül táblákra festett londoni a régi Szent Pál-székesegyház temetőjét övező kerengőben 1549-ben pusztult el. Brugge (Bruges) falképe csak 1449-es említésből ismert, több más francia példa mellett nem maradt fenn a Besançonban 1453-ban készült haláltánc sem. Némelyik alkotás a legnagyobb művésznekhez kapcsolódott, így a lübecki Marienkirche meglévő falképét 1463-ban Bernt Notke festette, az 1660-ban elpusztult berni 1516–1520 között Nikolaus Manuel Deutsch, a luzerni fedett Kapellbrücke 1626-os évszámú sorozata pedig Holbein fametszeteire megy vissza.³⁰ Ma is megvan a franciaországi La Chaise-Dieu apátsági templom 1460–1470 körül készült haláltáncfal-

27 Könyöki József rajza, Forster Központ, Tervtár, ltsz. K 3973/a, MOB Iratok 1889/15. (vö. VÁLINÉ 2000 [lásd 3. jegyzetben]. 279. [157. 3. sz.]). A halál alakjaként interpretálta már a figurát: KACHELMANN 1867 [lásd 24. jegyzetben]. 169: „Sensenmann” – a „Nagy Arató / Nagy Kaszás”.

28 Émile MÂLE: *L'art religieux de la fin du moyen âge en France*. Paris, Librairie Armand Colin, 1925. 361; Isabelle LE MASNE DE CHERMONT: La danse macabre du cimetière des Innocents. In: *Les Saints-Innocents*. Dr. Michel de FLEURY–Guy-Michel LEPROUX. Paris, Délégation à l'Action Artistique de la Ville de Paris, [1990]. 86, 104. (2. jegyzet).

29 MÂLE 1925 (lásd 28. jegyzetben). 363–368. Figs. 200–204, 210; KOZÁKY István: *A haláltáncok története*, II. *A haláltáncok előtti halál-didaktika*. (Bibliotheca Humanitatis Historiae, 5.) Budapest, Magyar Történelmi Múzeum, 1944. XXII–XXIII. tábla; Hellmut ROSENFELD: Totentanz. In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 4. Hg. von Engelbert KIRSCHBA-

UM. Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1972. 345. 1. kép; Johan HUIZINGA: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. [Budapest], Magyar Helikon, 1976. [eredeti holland kiadása: 1919] 111, 113; Amy APPLEFORD: The Dance of Death in London: John Carpenter, John Lydgate, and the Daunce of Poulys. *The Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38. 2008. 287.

30 MÂLE 1925 (lásd 28. jegyzetben). 362, 369–371; KOZÁKY István: *A haláltáncok története*, III. *A mai haláltánc*. (Bibliotheca Humanitatis Historiae, 7.) Budapest, Magyar Történelmi Múzeum, 1941. VII–VIII. tábla (Luzern); KOZÁKY 1944 (lásd 29. jegyzetben). XXI. tábla (Bern), XXIV. tábla (Groß-Basel), XXVII. tábla (Lübeck); ROSENFELD 1972 (lásd 29. jegyzetben). 345–347. 3. kép; Kurt LIEBMANN: Geleitwort. In: *Hans Holbein der Jüngere, Bilder des Todes*. Leipzig, Insel-Verlag, 1977°. (Insel-Bücherei Nr. 221) 52–53. A londoni együttesről legutóbb: APPLEFORD 2008 (lásd 29.

képe.³¹ Az 1484. évi pestisjárvány nyomán a 15. század végén festett berlini haláltánc 22,6 m hosszú sávja a Marienkirche előcsarnokának északi részén ma is látható.³² A Magyarországhoz legközelebbi példák azonban nem városokban, hanem falvakban találhatóak. A karintiai Metnitz plébániatemploma mellett, az egykori temető területén álló, nyolcszögű karner külső homlokzatán fut körbe az 1500 körül festett – 1970-ben leválasztott és a helyén 1990-ben másolattal pótolta – haláltánc (14. kép).³³ Az Isztriai-félszigeten és környékén több haláltáncfalkép is található (Beram, Horvátország; Škrilje, Szlovénia), a legismertebbet Johannes de Kastua (Kastav) festette 1490-ben az isztriai Hrastovje (Szlovénia) Szent Háromság-templomában (15. kép).³⁴

A Kárpát-medencében középkori festett haláltáncról nincs tudomásunk,³⁵ csak igen késői példák említhetők.

jegyzetben). 285–314. Holbein fametszetei: KOZÁKY 1941. I–II. tábla; Hans Holbein 1977; Helène et Bertrand UTZINGER: *Itinéraires des Danses macabres*. Chartres, Éditions J. M. Garnier, 1996; André CORVISIER: *Les Danses macabres*. Paris, Presses Universitaires de France, 1998. A legújabb, az Elzásztól Tirolig terjedő „alemann” területek „sűrű” emlékegyüttesét feldolgozó monográfia: Hans Georg WEHRENS: *Der Totentanz im alemannischen Sprachraum – „Muos ich doch dran – und weis nit wan”*. Regensburg, Schnell & Steiner, 2012.

- 31 MÅLE 1925 (lásd 28. jegyzetben). 371–395. Figs. 205–209; KOZÁKY 1944 (lásd 29. jegyzetben). XXI. tábla; ROSENFELD 1972 (lásd 29. jegyzetben). 344–345.
- 32 KOZÁKY 1944 (lásd 29. jegyzetben). XXI. tábla; Heinrich L. NICKEL: *Mittelalterliche Wandmalerei in der DDR*. In Zusammenarbeit mit Gerd BAIER–Gerhard FEMMEL–Karl-Max KOBER. Leipzig, VEB E. A. Seemann Buch- und Kunstverlag, 1979. 93–96, 239. 58. kép.
- 33 Friedrich LIPPMANN: *Der Todtentanz von Metnitz. Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. N. F. I. (1875). 56–58; Theodor FRIMMEL: *Beiträge zu einer Ikonographie des Todes*. *Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* N. F. XI. (1885) lxxvii, színes táblával; *Mittelalterliche Wandmalerei in Österreich. Originale, Kopien, Dokumentation*. Ausstellungskatalog. Wien, Österreichische Galerie, 1970. 72–75, 129. 34–36, 78–79. kép; Reiner SÖRRIES: *Die Karner in Kärnten*. (Kasseler Studien zur Sepulkralkultur, Bd. 8.) Kassel, Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, 1996. 91–95, 124. Abb. 35, 89. 95–97; Reiner SÖRRIES: „Kirchhof” oder Coemeterium? Anmerkungen zum mittelalterlichen Friedhof, zu den Sonderfriedhöfen und zur Auslagerung vor die Stadt. In: *Nekropolis: Der Friedhof als Ort der Toten und der Lebenden*. Hg. von Norbert FISCHER–Markwart HERZOG. Stuttgart, Kohlhammer, 2005. Abb. 6; Thea und Helga STAUNIG: *Die Pfarrkirche St. Leonhard mit Karner und Totentanzmuseum... Metnitz...* (PEDA-Kunstführer Nr. 605/2006.) Passau, Kunstverlag PEDA, 2006. 18–20. A megmaradt eredeti képeket leválasztották a falról, a szomszédos Totentanzmuseumban tekinthetők meg, és a homlokzatra másolatukat, a hiányzó részeket pedig rekonstrukciójukat festették fel.
- 34 Johannes von Kastav. In: *Gotik in Slowenien*. Ausstellungskatalog. Schriftleitung: Janez HÖFLER. Ljubljana, Narodna galerija, 1995. Kat. 169 (M. J.) [Mojca JENKO] 289–291.
- 35 Enciklopédikus összefoglalás, az újkori magyarországi haláltánc-irodalom bemutatásával: HORÁNYI Ildikó–OLÁH Szabolcs: *Haláltánc*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. III. 484–487.

13. Sírlaptörödéék, 16. század első negyede
Selmečbánya, Vártemplom, kőtár (Fotó: Lövei Pál, 2007)

14. Haláltánc (részlet), 1500 körül (másolat)
Metnitz, a karnert homlokzatán (Fotó: Lövei Pál, 2009)

Mérgeska (Mérgesvágása, Nová Polianka, Szlovákia) 1961-ben elpusztult, görög katolikus fatemplomának falán egy 18. századi haláljelenet – két főúri alak között egy csontváz – volt látható,³⁶ az ágostonos remeték lékai (Lockenhaus, Ausztria) templomában (ma plébánia- és búcsújárótemplom) a Nádasdy család temetkezőhelyéül szolgáló kriptá pilléreire pedig 1771 táján különböző ruhákat és ornátusokat viselő csontvázakat festettek (16–17. kép).³⁷

A selmezbányai táblának nem csupán ábrázolása, de körirata is a mulandóságra hívja fel a figyelmet: FORMA FAVOR POPVLI FERVOR IUVENILIS OPESQ(UE) DI-

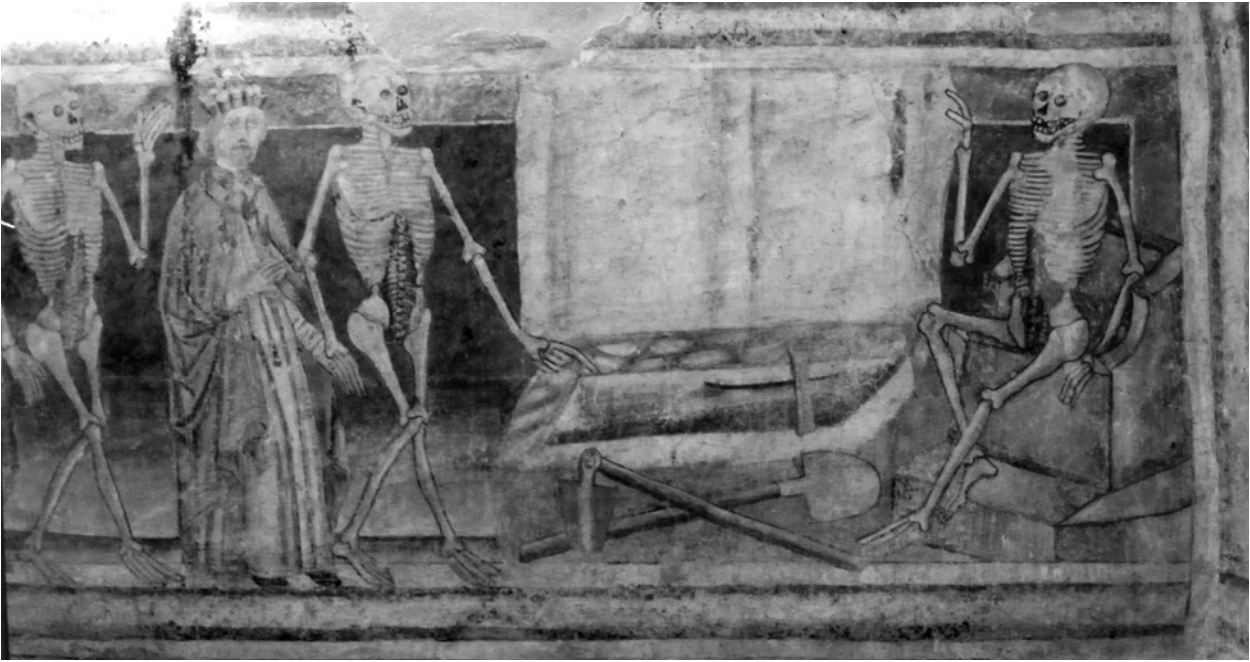
RIPVERE TIBI NOSCERE QUID SIT HOMO („Az emberek vonzó alakja, az ifjonti szenvedély és éré elpusztul bennetek: vegyétek észre, mi az ember”).

Ugyanez a szöveg megtalálható egy egykor Filipec (Pruisz) János nagyváradi, majd olmützi püspök (†1509) tulajdonában volt, jelenleg a drezdai Sächsische Landesbibliothek által őrzött kötetben, amely Avicenna két orvosi munkájának ősnymtatványát tartalmazza. A hátsó táblán olvasható kézirásos bejegyzés a püspök neve és a végén található, cseh–morva nyelvű megjegyzés alapján a morva származású főpaptól magától származhat. A szöveg az elmúlás gondolatát állítja

36 KozÁky 1944 (lásd 29. jegyzetben). XXI. oldal, XXVII. tábla, 5. kép; Puskás Bernadett: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországán. Hagyomány és megújulás*. Budapest, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola–Magyar Képek, 2008. 160.

37 Adélheid SCHMELLER-KITT: *Burgenland*. (Die Kunstdenkmäler Österreichs – Dehio-Handbuch) Wien, Verlag Anton Schroll & Co,

1976' [1980?]. 173; *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Bearbeitet von Judith SCHÖBEL unter Mitarbeit von Ulrike STEINER mit Beiträgen von Petra SCHRÖCK. (Österreichische Kunsttopographie, 56.) Horn, Verlag Beger, 2005. 345. Abb. 12. A lékainál lényegesen jobb színvonalú, jobb állapotú és nagyobb szabású az alsó-ausztriai Altenburg bencés kolostorában 1740–1745 körül elkészült kriptá haláltáncjeleneteket is tartalmazó kifestése: Andreas

15. Haláltánc, 1490 (részlet)
Hrastovje, Szent Háromság-templom (Fotó: Magyar Károly)

szembe a világ vonzásával, a *memento mori* műfajának megfelelően naturalista leírását adja a férgek rágta holttest fölbomlásának és a bomlás bűzének, az emberből a nem emberré válásnak, és a szigorú végítélet várását fejezi ki:³⁸

Forma, fa... populi, feruor iuuenilis, opesq(ue)
Surripuere tibi, noscere quid sit homo.
Post hominem vermīs, post verme(m) fetor et horror,
Sic in non hominem vertitur omnis homo.
Dum hec fili legeris, mem(e)nto te cito morituru(m).
Recole eciam
districti iudicis sententiam: A qua nemini licen(tia)
appellandi concedit(ur)
pondera seuissi(m)orum hostiu(m) funesta
accusato(ru)m: Insup(er)
et(er)naru(m) penaru(m) acerbitatem.

GAMERITH: Krypta – Einer außergewöhnliche Abtsgruft. In: *Benediktinerstift Altenburg. Mittelalterlichen Kloster und barocker Kosmos*. Hg. von Albert GROISS–Werner TELESKO. Wien, Brandstätter, 2008. 123–127.
A barokk haláltáncokról lásd Thomas SCHIRETZ: *Der Totentanz – von der Bildidee zur szenischen Darstellung*. In: *Triumph des Todes?* Ausstellungskatalog. Eisenstadt, Museum Österreichischer Kultur, 1992. 1–14.

I(ohannes) e(piscopus) waradiens(is)
A to gest prawa prawda.

A bejegyzés első két sora lényegében a selmecebányai felirat szövegével egyezik, egyedül a *diripuere* helyett olvasható benne *surripuere* – valószínűleg a Filipec-féle őrizi az eredeti szöveghagyományt.

Igencsak valószínűtlen, hogy Filipec könyvének és a bányavárosi kőlapnak közvetlen kapcsolata lett volna egymással. A vers ugyanis a késő középkorban Clairvaux-i Szent Bernát neve alatt futó, azonban valószínűleg a 13. században ismeretlen szerző által írt, gyakran forgatott „Meditationes” szövegére vezethető vissza, amelyben először egy négysoros vers, majd röviddel később két további sor található – 3–4. sora a selmecebányai felirattal egyezik az igeáltozattól eltekintve, 3–4. és két további sora pedig a Filipec-féle bejegyzés első négy sora.³⁹

38 CSAPODI Csaba: Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmtüzi püspök könyvei. *Magyar Könyvszemle*, 83. 1967. 248–249.

39 Bernardus Claraevallensis Abbas: *Meditationes Piissimae De Cognitione Humanae Conditionis*. In: *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, CLXXXIV. Acc. Jacques-Paul MIGNÉ. (Patrologiae Latinae) Paris, Migne, 1859. 490. hasáb.

16. Haláltánc (részlet), 1771 körül
Léka, egykor az ágostonos remeték temploma, jelenleg plébániatemplom, Nádasy-kripta (Fotó: Lővei Pál, 2008)

Sic indutus et ornatus progressus es ad nos:
Nec memor es quam sit vilis origo tui.
Forma, fāvor populi, fērvor iuvenilis, pesque
Subripuere tibi noscere quid sit homo.

[...]
Post hominem vermis, post vermem fetor et horror.
Sic in non hominem vertitur omnis homo.

A kérdéses szöveg népszerűségéhez – legalábbis a Brit-szigeteken – hozzájárult, hogy bekerült a számos

40 Edwin BURTON: "Richard Rolle de Hampole." In: *The Catholic Encyclopedia*, XIII. New York, Robert Appleton Company, 1912. <http://www.newadvent.org/cathen/13119a.htm>, letöltés dátuma: 2013. december 25. *The Book of Margery Kempe*. Ed. by LYNN STALEY. Kalamazoo, Michigan, Western Michigan University for TEAMS, 1996. <http://college.holycross.edu/projects/kempe/text/main3.htm>, letöltés dátuma: 2013. december 25.

17. Haláltánc (részlet), 1771 körül
Léka, egykor az ágostonos remeték temploma, jelenleg plébániatemplom, Nádasy-kripta (Fotó: Lővei Pál, 2008)

kéziratot másolatban és angol fordításban is fennmaradt, korábban az oxfordi egyetemen tanult, majd remete életet élt Richard Rolle de Hampole-nak (1300 körül – 1349) tulajdonított, újabban ismeretlen szerző (Milánói Jakab ferences szerzetes?) 13. század második feléből származó művének tartott *Stimulus conscientiae* („The Pricke of Conscience”, „A lelkiismeretfurdalás”)⁴⁰ című műbe is.⁴¹ Az eredeti vers két sora – a Filipecz-féle bejegyzés 3–4. sora – ismert egy 18. században, Londonban lejegyzett késő középkori sírfeliratban is, Willielm Worsley jogi doktor, a londoni Szent Pál-templom dékánja (†1488) feliratos sír-

41 A Filipecznél is szereplő „surripere” változatot tartalmazó selmecebányai felirat rész megfelelője, latinul és fordításban is egy northumbriai angol szövegben: *The pricke of conscience (stimulus conscientiae): a Northumbrian poem / by Richard Rolle de Hampole; ed. by Richard MORRIS*. In: *Corpus of Middle English Prose and Verse*. <http://quod.lib.umich.edu/cme/bau1376.0001.001?node=BAU1376.0001.001:3&view=text&seq=51&size=100>, letöltés dátuma: 2013. december 25.

emléke fölött, a mellette álló pillérre helyezett bronz táblán volt olvasható egy a hiábavalóságról szóló versben:⁴²

Unde superbis homo cuius conceptio culpa,
Nasci pena, labor vita, necesse mori.
Vana salus hominum, vanus labor, omnia vana,
Inter vana nichil vanius est homine.
Post hominem vermis, post vermem fetor & horror,
Sic in non hominem vertitur omnis homo.
Mors venit absque mora, nescis cum venerit hora;
Esto paratus ei cum venerit hora diei.

A szöveg hosszú, az újkorba is jócskán benyúló utóélet-tét jelzi, hogy egy 17. század végi írországi sírkő (Donaldus MacDonagh és felesége, Maria O’Conor állíttatta maguk és utódaik számára 1685-ben Kilfenora temetőjében) felirata a „Szent Bernát”-féle vers 3–6., illetve a Filipec-féle bejegyzés első négy sorát is reprodukálja:

Momento Mori.

Formo favor populi fervor juvenilis ospesque
Subripuere tibi noscere quid sit homo
Post hominem vermes post vermem foetor et horror,
Sic in non hominem vertitur omnis homo
Sic transit gloria mundi.
Quisquis eris qui transieris sto perlege, plora.
Sum quod eris, fueramque quod es; pro me, precor, ora.⁴³

A halálról való ilyesfajta, „sum quod eris, fueramque quod es” („voltam, ami vagy, leszel, ami vagyok”) jellegű – lényegében közhelynek számító – elmélkedés példája volt már a magyarországi emléktanyagban 1200 körül karakteresen megfogható sírversek csoportja is, Zala-apátiban, Nagyteremián, Esztergomban, Székesfehérváron.⁴⁴ Feltűnik a gondolat Gergely plébános fentebb már említett, selmezbányai, ábrázolás nélküli, fehér mészkőből három táblára kifaragott, eredeti összeállítását tekintve talányos, feliratos síremlékén is, először Mózes 5. könyvéből (32, 29) idézve, majd Seneca 1. („Quem mihi dabis [...] qui intelligat se quotidie mori?

18. Papi sírkő, 1490-es évek
Selmezbánya, Vártemplom, kőtár (Fotó: Lővei Pál, 2007)

In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus [...]”) és 70. epistolái átfogalmazott és összeszerkesztett szövegrészeinek felhasználásával:⁴⁵

MONICIO divina: Utinam saperent et intelligerent ac novissima providerent.

42 John WEEVER: *Antient funeral monuments, of Great-Britain, Ireland, and the Islands*. London, W. Tooke, 1767. 158–159.

43 A közleményben szereplő, néhány félreolvasott betűt biztosan tartalmazó olvasatban: *Association for the Preservation of the Memorials of the Dead, Ireland, Journals 1888–1916: Kilfenora Parish 1892, Vol. II (1)*. <http://www.clarelibrary.ie/eolas/coclare/genealogy/memorials/kilfenora.htm>, letöltés dátuma: 2013. december 25.

44 Összefoglalóan: LŐVEI Pál: „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria”. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2009. 58–60. <http://>

real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf, letöltés dátuma: 2017. január 18.

45 *Bibliotheca classica latina sive collectio auctorum classicorum latinorum. Omnia opera quae vulgo exstant sub nomine L. A. Senecae philosophica declamatoria et tragica*. L. Annaei Senecae, pars tertia sive opera tragica... novisque commentariis illustravit J. PIERROT. Volumen primum. Parisiis, Colligebat Nicolaus Eligius Lemaire, 1829. 106; *Kleines lateinisches Conversationslexicon, ein lexicographisches Handbuch der ueblichen lateinischen Sprichwoerter, Sentenzen, Gnomem und Redensarten...* von Ferdinand PHILIPPI. Zweite Lieferung N bis Z. Dresden, bei Paul Gottlob Hilscher, 1825. 211.

19. Gosztonyi András szentistváni prépost (†1499) sírlapja
(In: Joannes Nep. Máthes: Veteris arcis Strigoniensis, ... descriptio.
Strigonii, J. Beimel, 1827. Tab. VI. lit. B.)

HOMO: in hoc omnes fallimur quotidie enim morimur et mortem non prospicimus.

CONSILIUM: Tanquam migraturus habita. Cura non quamdiu vivas sed ut bene; satis et quod ire cogaris.

SEPULTI: Sum quod eris PRO me precor ora. 1516

Mortem quam querulo p(re)dixit pastor ovili
Effigiatam tibi monumentum Salutis opus
Reliquit Gregorius S q(ui)

1516

20. Beatrix királyné udvartartásához tartozott, ismeretlen nő (†1495)
sírkövének töredéke
Esztergom, Balassi Bálint Múzeum (Fotó: Radocsay-hagyaték)

Megemlítendő, hogy a haláldomborműnél legfeljebb egy-két évtizeddel lehet korábbi egy további sírkő a selmebányai vártemplom lapidáriumában,⁴⁶ az 1490-es évekre utaló halálozási évszámmal, mezőjében fején bíretumot viselő papi figurával, egyik ívmezőjében a koronás Mária domborművével, minuszkulás köriratában pedig ismert Mária-himnusszal (18. kép):

O florens rosa
mater Domini speciosa
O virgo mitis
o f[loecvndissima vitis
clar]ior aurora
pro nobis iugiter ora.

A selmebányai halálábrázolás esetében egyelőre nem sikerült megtalálni a feltételezhető előképet, amelyet

46 BEL 1742. 623; KACHELMANN 1867. 169 (mindkettőt lásd 24. jegyzetben).

egyébként alighanem sokszorosított grafikai lapokon érdeemes keresni. A faragvány és a hozzá kapcsolódó sírkőtöredék pontos keltezéséhez sincs sok támpontunk. A lefaragott ábrázolás kapcsán stílusjegyekről nincs értelme beszélni. A betűtípus, a klasszikus reneszánsz antikvától eltérő, önmagában sem egységes korai humanista kapitális Mátyás uralkodása idején jelent meg Magyarországon, és helyenként a 16. század elején is párhuzamosan élt a kapitálissal.⁴⁷ Valójában az egyetlen értékelhető elem a keretsáv szerkesztése, a kőlapok sarkain a találkozó keretszakaszok átmetsződéseivel és az így kialakított négyzetekben elhelyezett díszítményekkel. A mélyített háttér előtt domború betűs, gótikus minuszkulás betűtípusú, korábbi köriratok nem ilyen sarokmegoldásokat mutatnak, például a két befalazott, korábbi selmecebányai sírlapon sem. Hasonló megoldással lehet viszont találkozni a Jagello-kor egy jól körvonalazható, a 15. század utolsó és a 16. század első évtizedére keltezhető, kialakulásában alighanem Beatrix királyné esztergomi környezetéhez kapcsolható síremlékcsoportjánál, igaz, azoknál a keretsávokat nem felirat, hanem reneszánsz ornamentika tölti ki, a sarkokban négyzetes mezőkkel (19–20. kép).⁴⁸ Akad olyan faragvány is a rokonemlékek között, amelyen a keretsávok négyzetes áthatását elhagyták. A csoport legújabb meg- és felismert tagja egy budai töredék,⁴⁹ amelyről ugyan annyit lehetett tudni, hogy valamikor a budai Várnegyedben, a Casino, ma Móra Ferenc utca 2. alatt volt befalazva, és angyalt ábrázolt, emlékezni azonban nem emlékezett rá senki, mígnem a Szentháromság téri régi budai városháza, egykor a Budapesti Történeti Múzeum épülete udvarának falában fel nem tűnt a vadszőlő mögül 2014 folyamán.⁵⁰ Szegedi Lukács püspök zágrábi töredékén a készítő – Iohannes Fiorentinus – töredékes szignója is megtalálható. A műhely alkotásai nem egységes színvonalúak, de egységesen igen dekoratívak. Késői hatásukat jelzi Fegyverneki Ferenc sági prépost, rendi vizitátor (†1535) sírlapja Ipolyságon.⁵¹ Valamennyi felsorolt mű – ez egy esztergomi műhely esetében ebben a korban nem csoda – gercsei vörösmárványból készült,

és mind címeres, mind figurális ábrájúak akadnak közöttük. A budai angyal a selmecebányai halálalakhoz hasonlóan ritka dolognak tűnik, mérete alapján ugyanis nem az elhunytak figuráit esetenként már a Zsigmond kor óta kísérő, címertartó angyalok mellékszereplői státuszát látszik betölteni, hanem a körirat hiányában feltételezhető, a csoport más tagjait egyként jellemző feliratos tábla fölött álló, önálló figuraként képzelhető el.

Hangsúlyozni kell, hogy a két selmecebányai faragványnak az esztergomi eredetű csoporttal való kapcsolata egyedül a keretsáv szerkesztési módjára terjed ki, vagyis igencsak érintőleges. Hiányzik az előkelő vörösmárvány anyag (a városból magából nem, ahogy azt Georgius Cerndel sírlapja mutatja), és valójában a korai humanista betűtípusnak sincs semmi köze a reneszánsz motívumkincshez. Gótikus a tágabban vett építészeti keret is, amelyik a város síremlékeit övezte: a 15. század végén épült a Szent Katalin-plébániatemplom, és gótikus stílusban újjították meg a vártemplomot is a 15. század második felében, a 16. század elején. Gótikus volt a korszak egyik fő műve, a selmecebányai Katalin-templom egykori főoltára is, MS mester alkotása (1506). A halálfigura Selmecebányája Clairvaux-i Bernátra tekintett vissza, és a középkori síremlékeken ilyen gazdagságban egyetlen más magyarországi településen sem megfogható irodalmi „olvasottság” is – függetlenül Seneca személyétől, annál inkább jellemezhetően szövegei használati módjával és átfogalmazásaival – ízig-vérig középkori volt még a Jagellók idején.

Lővei Pál

művészettörténész

MTA BTK Művészettörténeti Intézet – az MTA BTK Lendület

Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja

lovei.pal@btk.mta.hu

47 LŐVEI Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: *Váradai kőtöredékek*. Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989. 171.

48 BALOGH Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. I. közlemény. *Ars Hungarica*, 2. 1974. 42; MIKÓ Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica*, 14. 1986. 97–113.

49 GEREVICH László: Gótikus házak Budán. *Budapest Régiségei*, 15. 1950. 206, 208.

50 Az épület helyreállítása előtti dokumentálása és kutatása (Hild–Ybl Alapítvány) során „feltalált” töredékre Szentesi Edit volt szíves felhívni a figyelmemet.

51 RAKOVSKY István: A sági prépostság emlékezete. *Magyar Sion*, 1.

1863. 833; OSZVALD Arisztid: Fegyverneki Ferenc, sági prépost, rendi vizitátor. 1506–1535. In: *Emlékkönyv Szent Norbert halálának nyolcszázadik jubileumára*. Gödöllő, Jászó-premontrei Kanonokrend, 1934. 51–108; BALOGH 1974 (lásd 44. jegyzetben). 42; MIKÓ Árpád: Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke). *Ars Hungarica*, 11. 1983. 51, 67. (17. jegyzet); MIKÓ Árpád: Kettős olvasatú síremlékek a kora újkori Magyarországon. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. [Budapest], L'Harmattan–Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010. 319–320; *Okleveles históriák. Válogatás a magyar közhitelenség irataiból 1441–1848*. Szerk. ROKOLVA Gábor. Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2010. 57, 58–59, 60, 61.

“as one dead in the bottom of a tomb”

The Death and Bernard of Clairvaux in Selmecebánya (Banská Štiavnica, Slovakia) at the Beginning of the Sixteenth Century

The standing grave statue of Provost Georg Schönberg in Pozsony (Bratislava, Slovakia), inscribed with the year 1470 and depicting the prelate as a living person, bears the influence of Nikolaus Gerhaerts von Leyden. One of the two stone tablets belonging to it with inscriptions from around 1486, the year of the death of the provost, describes the corpse of the deceased, feeden by worms in the tomb.

The *memento mori* representations of the corpse or skeleton eaten by worms are not unusual in the funeral art of late medieval Europe, but there is almost no precedent of it on the territory of the medieval Hungarian Kingdom. The only such monument is the part of a special “collection” of late medieval tombstones placed secondarily in the outer wall of the medieval Castle-church (the former parish church) of Selmecebánya. Besides the tombstones of Georgius Cerndel (Görig Körndel, d. 1479), camerlister of Selmece, Johannes Hohel (d. 1480), a burgher of the town, and Gregory (d. 1516), possibly parson of the settlement, there is a wilfully damaged slab of reddish volcanic stone, depicting a skeleton-like figure with worms and frogs, holding a scythe. It is the personification of the Death, without any reference to a concrete person. In the museum collection of the former church there is a corner-fragment of a tombstone, carved of similar stone with similar framing, the German inscription of which – VOR GEORGY IST GESTOR[BEN] (“died before the day of Saint George”) – is formed of similar humanistic letters, as the inscription of the slab depicting the personification of the Death. The two pieces might belong together – at least on the level of the client. The personification of the Death belonged perhaps to

a more complex work of a danse macabre – up to now without any parallel in the mural painting or in the sculptural arts of medieval Hungary.

The inscription of the stone slab with the Death refers to the mortality, too: FORMA FAVOR POPVLI FERVOR IUVENILIS OPESQ(UE) DIRIPVERE TIBI NOSCERE QUID SIT HOMO. A close version of this text can be read in the Avicenna-incunabulum of John Filipec (Pruisz), bishop of Várad (Nagyvárad, Oradea, now Romania) in Hungary and Olmütz in Moravia (d. 1509), now in the Sächsische Landesbibliothek in Dresden. A hand-written verse in Latin on the back-cover of the book is signed by the bishop of Moravian origin, with a short comment in Czech language. The first two lines of the verse: “Forma, fa... populi, feruor iuuenilis, opesq(ue) / Surripuere tibi, noscere quid sit homo.” These verses (and two more lines of the Filipec-text) can be traced back to the “Meditationes” linked in late medieval times with the name of Bernard of Clairvaux, but written in the thirteenth century by an unknown author.

Pál Lővei

Art historian

Institute of Art History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences – the author is the member of the Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences “Lendület” Medieval Hungarian Economic History Research Group (LP2015-4/2015)
lovei.pal@btk.mta.hu

TÁRGYSZAVAK

Georg Schönberg pozsonyi prépost síremléke, *memento mori*, Selmecebánya/Banská Štiavnica, a Halál megszemélyesítése, Filipec (Pruisz) János váradi és olmützi püspök, Clairvaux-i Szent Bernát, *Meditationes*

KEYWORDS

tomb monument of Provost Georg Schönberg, *memento mori*, Banská Štiavnica/Selmecebánya, personification of the Death, John Filipec (Pruisz) bishop of Várad and Olmütz, *Meditationes* of pseudo Bernard of Clairvaux